

Tadeusz Malinowski

Wczesnośredniowieczne prażnice w Wielkopolsce

Les récipients à griller le blé de la Grande-Pologne du haut moyen âge

WSTĘP

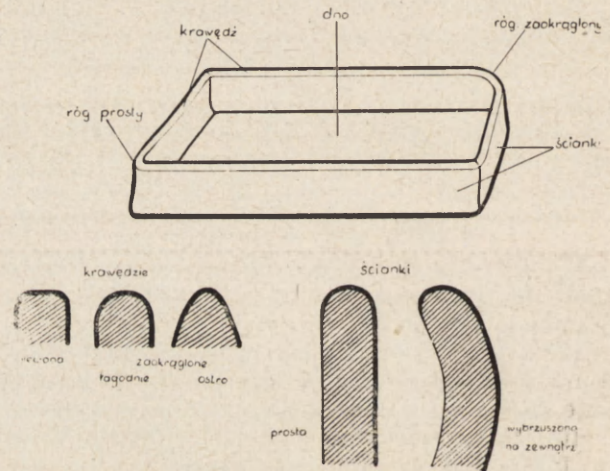
Fragmenty tzw. naczyń nieckowatych są dosyć charakterystycznymi zabytkami okresu wczesnośredniowiecznego; spotyka się je często w trakcie prac wykopaliskowych lub badań powierzchniowych na grodziskach i w „osadach nieobronnych”¹, m. in. całej Polski i wschodniej części Niemiec. Do naszych czasów zachowują się one przeważnie w ułamkach; przyczyną tego są: silna nieraz domieszka części roślinnych, które po wypaleniu w glinie nadają naczyniu porowatość sprzyjającą kruszeniu się ścianek, oraz bardzo słabe zwykle wypalenie. Dlatego też często nie można z pewnością odróżnić fragmentów tych naczyń od grudek polepy, szczególnie wówczas, gdy nie mamy do czynienia z ułamkami krawędzi lub części przydennych.

Zagadnieniem naczyń nieckowatych zajmowało się już wielu badaczy, usiłujących wyjaśnić przeznaczenie tych zabytków, z czym niejednokrotnie wiążą się liczne nadawane im nazwy. Pierwszy zwrócił na nie uwagę i zrobił próbę interpretacji Józef Przyborowski pisząc: „W Ośnicy zasługuje jeszcze na uwagę szczególnego rodzaju ognisko starożytne w wysokim brzegu nad samą Wisłą znajdujące się, a składające się ze skorupy glinianej do 2 cali grubości mającej, która tworzy czworoboki do 2 łokci długie, a około 1½ łokcia szerokie z brzegami na 5 cali wysokimi. Właściwie jest to cała warstwa takich skorup jedna na drugiej leżących; po obu stronach ogniska ziemia jest czarna i tłusta, widocznie przesycona popiołem i węglami. Kawałków skorup tu znalezionych nie mogłem uznać za dostateczny dowód, że jest to zgliszcze, na którym palono ciała zmarłych, bo w skorupach, lubo starych, nie mogłem dopatrzeć ziarenek granitu, które stanowią najpewniejsze znamię garnków z czasów przedhistorycznych”².

¹ Brak zachowanego do naszych czasów wału ziemnego nie świadczy przecież o „nieobronności” osady, gdyż nieraz samo położenie stwarzało warunki trudnego dostępu do niej. W wypadkach, gdy położenie nie mogło zapewnić bezpieczeństwa mieszkańcom osady, uzyskiwano je np. przez wybudowanie palisady. Braki materiałowe, nie pozwalające w pełni na udokumentowanie mego stanowiska, nie stoją jednak na przeszkodzie wysunięcia go w formie hipotezy. Ostatecznie sprawę tę wyjaśnić mogą prace wykopaliskowe prowadzone na szerszą skalę na tzw. osadach otwartych lub „nieobronnych”. Por. zresztą A. Brackmann, W. Unverzagt, Zantoch, *Eine Burg im deutschen Osten*, Leipzig 1936, tabl. III.

² J. Przyborowski, *Kilka wycieczek archeologicznych po prawym brzegu Wisły*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 1: 1875, s. 48.

Niniejsza praca — mająca na celu przede wszystkim omówienie funkcji i chronologii tych zabytków, wraz z próbą analizy materiału pod względem formy, oraz wnioskowanie o technice sporządzania — oparta jest głównie na materiale zabytkowym z Wielkopolski i Ziemi Lubuskiej³ do roku 1952 włącznie. W pracy tej wprowadzam projekt nomenklatury omawianych naczyń, którego dotąd, częściowo przynajmniej, nie było, a który wydaje się potrzebny w związku z ujednolicaniem nazewnictwa archeologicznego⁴ (ryc. 1). Przy dato-

Ryc. 1. Objasnienie nomenklatury prażnicy

Fig. 1. Explication de la nomenclature du mot „prażnica” (pétrin)

waniu zabytków posługuję się fazami opracowanymi przez W. Hensla dla okresu wczesnośredniowiecznego⁵.

Na miejscu tym chciałbym złożyć podziękowania wszystkim moim informatorom. Szczególne podziękowania składam prof. dr. Witoldowi Henslowi za udostępnienie mi części swych materiałów, dr. Zofii Wartołowskiej, mgr. Edwardowi Dąbrowskiemu, mgr. Janowi Żakowi, kol. Helenie Zollównie i kol. Janowi Machnikowi — za szereg wyjaśnień i wskazówek bardzo cennych dla mojej pracy, oraz

³ Przyjęto tutaj zasięg dawnego (sprzed 1950 r.) województwa poznańskiego wraz z Ziemią Lubuską (z wyłączeniem pow. zielonogórskiego i gubińskiego) oraz pow. inowrocławskim i szubińskim. Por. W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań 1950, s. 1.

⁴ Por. m. in. A. Nadolski, *W sprawie nomenklatury brzoiznawczej w polskiej archeologii wczesnohistorycznej*, „Sprawozdania P.M.A.”, t. 4: 1952, z. 1/2, s. 147 n.

⁵ Hensel, *op. cit.*, s. 5.

p. Franciszkowi Maciejewskiemu za szczególnie życzliwy stosunek w czasie zbierania materiałów w Biskupinie. Dziękuję też prof. dr Józefowi Kostrzewskiemu, prof. dr Konradowi Jażdżewskiemu, śp. doc. dr Tadeuszowi Reymanowi i mgr. Bonifacemu Zielonce — za udostępnienie mi zbiorów archeologicznych muzeów w Poznaniu, Łodzi, Krakowie i Toruniu.

Ryciny wykonali: mgr Mieczysława Kowiańska-Piaszykowa (1 i 18), kol. Aniela Knapowska-Mikołajczykowa (10 i 17) oraz p. Marian Kubiak (16). Fotografie prażnicy z Klučova, okr. Český Brod, w Czechosłowacji (ryc. 19 i 20) otrzymałem dzięki uprzejmości dr Jaroslava Kudrnača z Pragi.

MATERIAŁY

Biskupin, pow. żniński, st. 2a

Ułamki prażnic znalezione w wypełniku jednej z dwu jam, służących do wędzenia ryb, oraz w wypełniku płytkiej jamy, pełniącej funkcję paleniska do osuszania ryb przed wędzeniem.

Faza: D — E (wg Z. Kołosówny — okres II i początek III okresu wczesnośredniowiecznego).

Zbiory: Ekspedycja Wykopaliskowa w Biskupinie.

Literatura: Z. Kołosówna, *Wczesnodziejowe wędzarnie ryb w Biskupinie, pow. Żnin*, „Sprawozdania P.M.A.”, t. 3: 1950, z. 1/4, s. 146.

Biskupin, pow. żniński, st. 4

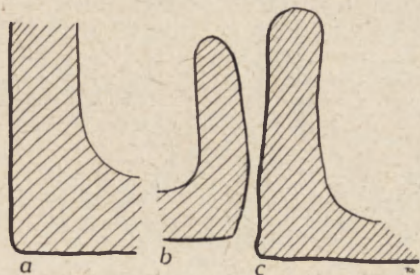
Na stanowisku tym znaleziono kilkaset mniejszych i większych fragmentów prażnic. Surowiec olbrzymiej większości ułamków zawiera domieszkę trawy lub słomy; nieliczne tylko posiadają domieszkę piasku (frag-

Ryc. 2. Biskupin, pow. żniński, st. 4. a, b) ar 214, w. II, z domu wczesnośredniowiecznego; c) nr kat. 1196/50; d) nr kat. 462/48; e) wykopaliska 1935 r.; f) nr kat. 29/48.

Skala 1:3

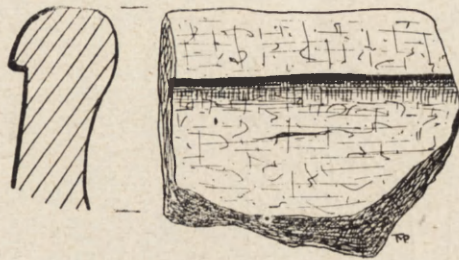
Fig. 2. Biskupin, distr. de Żnin, stat. 4. a, b) are 214, couche II, maison du haut moyen âge; c) No. du cat. 1196/50; No. du cat. 462/48; e) fouilles de 1935; f) No. du cat. 29/48. Échelle 1:3

Ryc. 3. Biskupin, pow. żniński, st. 4. a) ar 212, w. II; b) nr kat. 74/48; c) nieoznaczony. Skala 1:3

Fig. 3. Biskupin, distr. de Żnin, stat. 4. a) are 212, couche II; b) No. du cat. 74/48; c) indéfini. Échelle 1:3

ment z aru 212, dom X, szych VI, głęb. 60—70 cm) lub drobnych kamyków (ar 212, w. II, ryc. 3a). Na arze 212, w w. IIc znaleziono m. in. 2 ułamki prażnic z odciskami plew i ziarna (nr kat. I.B.S.S. w Biskupinie 1948: 124). Ścianki prażnic lepione są starannie (np. fragment z wykopalisk 1935 r.; ryc. 2e) lub niestarannie (np. ar 214, w. II, z domu wczesnośredniowiecznego), posiadają wówczas ślady ugniatania palcami i obmazywania. Powierzchnia barwy szarej, szarobrunatnej, brunatnej i ceglastej; dno zazwyczaj koloru ceglastobrunatnego, przełom prawie zawsze czarny. Na uwagę zasługuje fragment lekko wybrzuszonej na zewnątrz ścianki, której krawędź jest zdobiona od strony zewnętrznej wyraźnie zaznaczoną listwą (ar 247, z wału wczesnośredniowiecznego). Ryc. 4.

Ryc. 4. Biskupin, pow. żniński, st. 4, ar 247, z wału wczesnośredniowiecznego. Skala 1:2

Fig. 4. Biskupin, distr. de Żnin, stat. 4, are 247, rempart du haut moyen âge. Échelle 1:2

Faza: A — D.

Zbiory: Instytut Badania Starożytności Słowiańskich w Biskupinie i Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1935: 192.

Literatura: Z. A. Rajewski, *Gród staropolski na półwyspie jeziora biskupińskiego*, [w:] *Gród prasłowiański w Biskupinie*, Poznań 1938, s. 74, odtłk s. 8; tenże, *O wynikach prac wykopaliskowych w Biskupinie w r. 1948*, „Z otchłani wieków”, R. 18: 1949, z. 1/2, s. 13; W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań 1950, s. 45.

Biskupin, pow. żniński, st. 6

Znaleziono tam kilkadziesiąt ułamków prażnic w jamach V — VII, XV, XXII — XXIV, XXXIX — XL, w palenisku pracowni kowala, w piecu chlebowym, w jamie służącej do przeróbki mazi drzewnej na składniki proste i przy rozkopywaniu wioski-okolnicy; często wespół z węgielkami drzewnymi.

Faza: C — D (wg informacji Z. i W. Szafrąskich).

Zbiory: Ekspedycja Wykopaliskowa w Biskupinie.

Literatura: W. Szafrąski, *Wczesnohistoryczny piec chlebowy ze stanowiska 6 w Biskupinie*, „Sprawozdania P.M.A.”, t. 2: 1949, z. 1/4, s. 118, 119; tenże, *Para odosobnionych, wczesnodziejowych krępulcy od uprząży z Biskupina*, tamże, s. 125; tenże, *Wyniki prac wykopaliskowych na stanowisku nr 6 w Biskupinie, pow. Żnin*, (Tymczasowe sprawozdanie z badań 1949 r.), „Sprawozdania P.M.A.”, t. 3: 1950, 1/4, s. 129 przyp. 10, s. 134, 135; tenże, *Wczesnohistoryczna smolarnia z Biskupina w pow. żnińskim*, „Slavia Antiqua”, t. 2: 1949/1950, z. 2, s. 461; Hensel, *Studia i materiały...*, t. 1, s. 49.

Biskupin, pow. żniński, st. 15

Ze stanowiska tego pochodzą ułamki prażnicy.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1938: 122.

Bojanowo Stare, pow. kościański

Fragment ścianki prażnicy z krawędzią łagodnie zaokrągloną, lepionej niestarannie. Powierzchnia szorstka z licznymi odciskami trawy lub słomy, koloru brunatnoceglastej i brunatnoszarego. Gлина z dużą domieszką trawy lub słomy, w przełomie czarna. Grub. ścianki przeciętnie 2 cm. Ryc. 6a.

Faza: A/B — D, a może i E.

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1942: 434a.
Literatura: Hensel, *Studia i materiały...*, t. 1, s. 76, ryc. 56, 5.

Bonikowo, pow. kościański, st. 1

Znaleziono tam kilkadziesiąt ułamków prażnic, m. in. brzegów o krawędzi łagodnie zaokrąglonej (ryc. 5a) lub zgniecionej (ryc. 5b) i fragmenty dna. Ścianki proste lub lekko esowate (ryc. 5b). Powierzchnia brunatna lub ciemnobrunatna z licznymi odciskami trawy lub słomy, dochodzącymi nieraz do długości 7,5 cm i grubości 0,8 cm (ar 113, ćw. C, w. I 7—9). W glinie bardzo duża domieszka części organicznych, nie spotykanych na innych stanowiskach, co daje w efekcie wielką porowatą ścianek naczyń, które prócz tego są lepione niestarannie i noszą liczne odciski palców. Gлина w przelomie czarna. Grub. ścianek — 2 cm, 2,5 cm, 2,8 cm. Zachowana wys. — 13 cm.

Ryc. 5. Bonikowo, pow. kościański, st. 1, a) ar 113, ćw. C, w. IVa, nr kartki 324; b, d) ar 113, ćw. A, w. Ia; c) ar 113, ćw. C, w. I-9; e, f) ar 113, ćw. C, w. IV, głęb. 2,15—2,25, nr kartki 312. Skala 1:3

Fig. 5. Bonikowo, distr. de Kościan, stat. 1. a) are 113, quart C, couche IVa, No. de la fiche 324; b, d) are 113, quart A, couche Ia; c) are 113, quart C, couche I-9; e, f) are 113, quart C, couche IV, profondeur 2,15—2,25, No. de la fiche 312. Échelle 1:3

Faza: B (wg informacji Z. Hołowińskiej).

Zbiory: Zakład Archeologii Polski Uniwersytetu Poznańskiego, Kierownictwo Badań Wykopalskich w Bonikowie.

Borek, pow. kaliski, st. 1

Fragment ścianki prażnicy ze zgniecioną krawędzią, lepionej niestarannie. Powierzchnia szorstka z licznymi odciskami trawy lub słomy, koloru brunatnoceglastego, brunatnoszarego i szarego. Gлина z dużą domieszką trawy lub słomy, w przelomie czarna. Grub. ścianki średnio 2 cm. Ryc. 6b.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1947: 1761.
Literatura: L. J. Łuka, E. Dąbrowski, *Nowe materiały do przedziejów powiatu kaliskiego*, cz. I, Przegł. archeol., t. 8: 1948, s. 27; B. Kostrzewski, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1945—1949*, „Fontes Praehistorici”, t. 1: 1950 (1951), s. 185; Hensel, *Studia i materiały...*, t. 1, s. 80, ryc. 58, 5.

Borki, pow. kolski

Fragment prażnicy, mało charakterystyczny.

Faza: ?

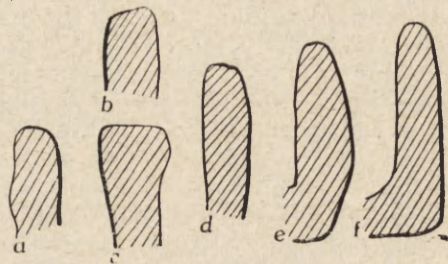
Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1951: 312.

Dobczyn, pow. śremski

W odkrytej chacie I znaleziono kilkanaście fragmentów prażnic, m. in. duże fragmenty przykrawędne i przydenne. Ścianki lepione niestarannie, o powierzchni od koloru ceglastego do szarego, posiadają krawędzie zaokrąglone łagodnie (ryc. 6d) lub zgniecione (ryc. 6c). W glinie dosyć duża domieszka trawy lub słomy, przelom zwykle czarny, niekiedy brunatnoceglasty. Przebiegająca wys. zachowanych profili 9 cm, grub. ścianek średnio 2 cm, grub. dna mniej więcej taka sama.

Faza: A (?) — B/C.

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1927: 1775.
Literatura: Hensel, *Studia i materiały...*, t. 1, s. 174, ryc. 116, 13.

Ryc. 6. Fragmenty prażnic: a) Bojanowo Stare, pow. kościański; b) Borek, pow. kaliski, st. 1, c—e) Dobczyn, pow. śremski. Skala 1:3

Fig. 6. Fragments de pétrins: a) Bojanowo Stare, distr. de Kościan; b) Borek, distr. de Kalisz, stat. 1; c—e) Dobczyn, distr. de Śrem. Échelle 1:3

Domaradzice, pow. rawicki

Podobno znaleziono tam fragmenty prażnic.

Faza: ?

Literatura: Rajewski, *Gród prasłowiański w Biskupinie*, s. 74.

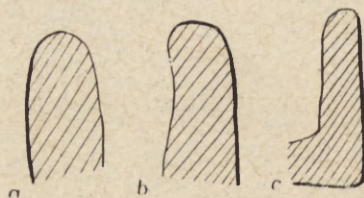
Giecz, pow. średzki, st. 1 (Grodziszczko)

Znaleziono tam sporo ułamków prażnic. Są to przeważnie starannie lepione naczynia o grubych ściankach; gлина zawiera sporą domieszkę trawy lub słomy. W ułamkach prażnic z ćw. C, aru 276 (1952 r.), zaobserwowano nadto niewielką domieszkę piasku i drobnych kamyków. Ścianki przeważnie wybrzuszone lekko na zewnątrz, grub. 3—4 cm, mają krawędzie łagodnie zaokrąglone. Dno o przeciętnej grub. 3 cm. Na powierzchni koloru brunatnego odciski trawy lub słomy. Ryc. 7a, b.

Faza: D/E i może E (wg informacji B. Kostrzewskiego — XI, XII i może pocz. XIII w.).

Zbiory: Kierownictwo Prac Wykopalskich w Gieczu, nr inw. 365/49, 75/50, 118/50, 124/50, 133/50; oraz Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1928: 507.

Literatura: Z. Rajewski, *Nowe nabytki Działu Prehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w roku 1928*, Prz. Archeol., t. 5: 1936, s. 215.

Ryc. 7. Fragmenty prażnic: a, b) Giecz, pow. średzki, st. 1, wykopaliska 1952 r.; c) Godurowo, pow. gostyński, st. I. Skala 1:3

Fig. 7. Fragments de pétrins: a, b) Giecz, distr. de Środa, stat. 1, fouilles de 1952; c) Godurowo, distr. de Gostyń, stat. I. Échelle 1:3

Gniezno

Znaleziono tam w warstwie VIII, której najniższą partię datuje się na początek IX w., ułamki prażnic występujących także nielicznie w warstwie VII.

Faza: do poł. D.

Literatura: W. Hensel, *Ceramika z grodów piastowskich w Gnieźnie*, [w:] *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, Poznań 1939, s. 151, 152; Rajewski, *Gród prasłowiański w Biskupinie*, s. 74.

Godawy, pow. zniński, st. 3

Fragmenty prąznicy znalezionej w jamie.

Faza: B/C — D

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1936: 241.
Literatura: W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 2, Poznań 1953, s. 80, ryc. 52, 10.

Godurowo, pow. gostyński, st. 1

Znaleziono tam w ziemiance kilkanaście fragmentów prąznic, m. in. ułamki krawędzi i den. Ścianki lepione dość starannie, krawędzie lekko zaokrąglone do wnętrza naczynia. Powierzchnia szorstka, koloru szarobrunatnego. Głina, z niewielką domieszką piasku i sporą trawę lub słomy, posiada w przełomie kolor czarny. Wysokość ścianek 7 cm, przeciętna grub. 1,2 cm. Ryc. 7c.

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1933: 975.
Literatura: „Z otchłani wieków”, R. 8: 1933, z. 6, s. 98 n.

Kłeczek, pow. gnieźnieński

Ułamki prąznic znajdowane z ceramiką starszego typu; nie ma ich zupełnie w górnych warstwach.

Faza:?

Literatura: Hensel, *Gniezno w zaraniu dziejów*, s. 151n.

Konin, stan. U

Ułamek ścianki prąznicy z łagodnie zaokrągloną krawędzią. Powierzchnia szarobrunatna, przełom ciemnoszary. Głina z niewielką domieszką organiczną i drobnego piasku.

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1949: 15.

Królikowo, pow. szubiński

Z grodziska pochodzi kilkanaście dużych fragmentów prąznic, m. in. ułamki krawędzi. Ścianki proste, formowane dość starannie, grubiej u dołu. Powierzchnia brunatnoszara, przełom czarny. Wyjątkowo jeden fragment prąznicy bardzo dobrze wypalony o ceglastym przełomie. Głina ze słabą domieszką piasku (niekiedy trafiają się drobne kamyki) i średnią domieszką trawy lub słomy długo ciętej, jak o tym świadczą odciski w glinie. Grubość zachowanych ścianek przeciętnie od 2 cm do 4 cm. Ryc. 8.

Ryc. 8. Królikowo, pow. szubiński. Skala 1:3
Fig. 8. Królikowo, distr. de Szubin. Échelle 1:3

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1914: 206.

Kruszwica, pow. inowrocławski, st. 4

Znaleziono tam mały ułamek ścianki lub dna prąznicy (?). Powierzchnia brunatna i ciemnobrunatna, z odciskami szczątków organicznych. Prócz słabej domieszki trawy lub słomy glina posiada lekką domieszkę piasku. Przełom czarny. Przeciętna grubość ścianki (lub dna) 1,5 cm.

Faza: E (wg informacji A. Cofciani — XII i pocz. XIII w.).

Zbiory: Zakład Archeologii Polski Uniwersytetu Poznańskiego, Kierownictwo Badań Wykopaliskowych w Kruszwicy.

Kruszwica, pow. inowrocławski, st. 5

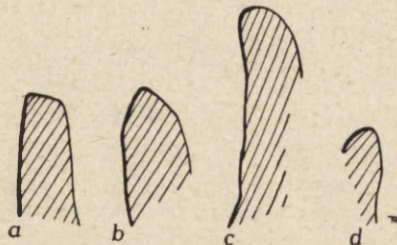
Fragment ścianki prąznicy o łagodnie zaokrąglonej krawędzi. Powierzchnia koloru brunatnego. Głina ze średnią domieszką trawy lub słomy, w przełomie czarna. Grub. ścianki ca 2,5 cm.

Faza:?

Zbiory: Dział Archeol. Muzeum Pomorskiego w Toruniu, nie zinwentaryzowane. Z badań w 1950 r. pod kierunkiem R. Jakimowicza (m 17, głęb. 85—95 cm).

Kuczki, pow. turecki, st. 1

Znaleziono tam 2 fragmenty prąznic, w tym 1 ułamek ścianki o zgniecionej krawędzi. Ścianki z licznymi wklęgnięciami lepione są niestarannie. Głina z domieszką piasku, trawy lub słomy, w przełomie czarna. Ryc. 9a.

Ryc. 9. Fragmenty prąznic: a) Kuczki, pow. turecki, st. 1; b) Kurza, pow. kaliski, st. 3, c) Łatowice, pow. ostrowski; d) Luboń, pow. poznański. Skala 1:3
Fig. 9. Fragments de pétrins: a) Kuczki, distr. de Turek, stat. 1; b) Kurza, distr. de Kalisz, stat. 3; c) Łatowice, distr. d'Ostrów; d) Luboń, distr. de Poznań. Échelle 1:3

Faza: koniec A, B i początek C (wg K. Jażdżewskiego — I okres wczesnośredn.).

Zbiory: Muz. Archeol. w Łodzi, nr inw. 1946: 258, nr kat. 1946: 727.

Kurza, pow. kaliski, st. 3

Fragment ścianki prąznicy o krawędzi ostro zaokrąglonej (ryc. 9b). Głina z domieszką drobnego piasku, słaba domieszka trawy lub słomy, w przełomie czarna. Przeciętna grub. ścianki 2,7 cm.

Faza: koniec A, B, początek C (wg K. Jażdżewskiego — I okres wczesnośredn.).

Zbiory: Muz. Archeol. w Łodzi, nr kat. 1933: 1154.

Łatowice, pow. ostrowski st. 3

Natrafiono tam na kilka fragmentów prąznic, m. in. krawędzi. Ścianki lekko wybrzuszone na zewnątrz posiadają krawędzie łagodnie zaokrąglone i są lepione stosunkowo starannie. Powierzchnia dość gładka, koloru brunatnoszarego, przełom czarny. Głina z dużą domieszką trawy lub słomy. Grubość ścianki przeciętnie 2,5 cm. Ryc. 9c.

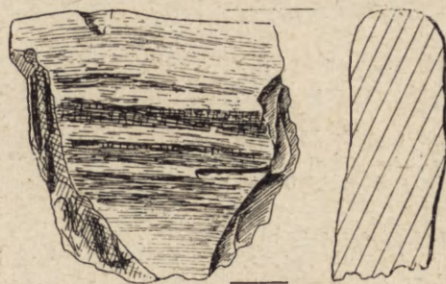
Faza: A lub B.

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1927: 1482.

Literatura: Rajewski, *Gród prasłowiański w Biskupinie*, s. 74; W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 3 (w rękopisie).

Luboń, pow. poznański

Znaleziono tam w obrębie chaty IV m. in. fragment prostej ścianki prąznicy z łagodnie zaokrągloną krawędzią, poniżej której, na stronie zewnętrznej ścianki, biegnie ornament (?) składający się z dwóch płytkich

Ryc. 10. Luboń, pow. poznański. Skala 1:2
Fig. 10. Luboń, distr. de Poznań. Échelle 1:2

bruzd wykonanych prawdopodobnie palcem lub narzędziem. Powierzchnia zewnątrz brunatna, z występującymi wewnątrz czarnymi plamami, przełom czarny. Odciski w glinie świadczą o dużej domieszce trawy lub słomy, występującej w kawałkach dług. do 4 cm. Ścianki od wewnątrz posiadają ślady formowania kształtów naczynia ręcznie. Grubość ścianek przeciętnie 2,7 cm (ryc. 10). Prócz tego całkiem wyjątkowego okazu znaleziono kilkanaście drobnych fragmentów prażnic, m. in. fragment ścianki z zaokrągloną krawędzią (ryc. 9d). Powierzchnia brunatnoszara, ze śladami ugniatania ścianek. Gлина z dużą domieszką trawy lub słomy, w przełomie czarna.

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1939: 2.

Lubosina, pow. szamotulski, st. 3

Ułamek słabo wypalanej prażnicy. Powierzchnia szorstka, koloru ceglatego, przełom czarny. Gлина ze sporą domieszką trawy lub słomy, na co wskazują zachowane odciski.

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1952: 25, nr kat. 1952: 56.

Łekno, pow. wągrowiecki

Znaleziono tam mało charakterystyczne fragmenty prażnic.

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1950: 530.

Mielcarek, pow. ostrowski

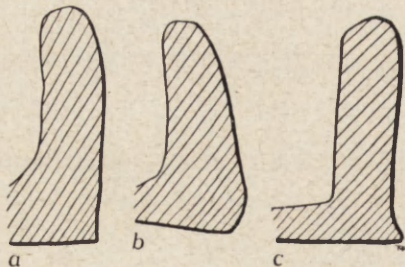
Znaleziono tam kilka fragmentów prażnic, m. in. krawędzi (uszkodzone). Powierzchnia i przełom koloru szarego i ceglatego, ścianki lepione niestarannie. Gлина z domieszką piasku oraz trawy i słomy.

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1915: 15.

Mierzyn, pow. międzychodzki, st. I

W osadzie wczesnośredniowiecznej znaleziono kilkadziesiąt ułamków pochodzących prawdopodobnie z jednej prażnicy, której niestety nie można całkowicie zrekonstruować. Cała prażnica posiadała kształt prostokąta o zaokrąglonych rogach. Ścianki proste, wys. od 8 do 10 cm i grub. przeciętnie 2,5 cm, posiadają krawędź zaokrągloną łagodnie lub ostro. Dno płaskie, grub. 2—3 cm. Zachowana dług. prażnicy 42 cm. Powierzchnia, koloru szarobrunatnego i ceglatego (spód prażnicy), posiada liczne odciski trawy lub słomy. Gлина z dość dużą domieszką trawy lub słomy i małą piasku oraz drobnych kamyczków, w przełomie czarna lub brunatna. Ścianki w środku obmazywane poziomo palcami, co niekiedy możemy zauważyć i po stronie zewnętrznej (w części dolnej). Ryc. 11.

Ryc. 11. Mierzyn, pow. międzychodzki. Skala 1:3
Fig. 11. Mierzyn, distr. de Międzychód. Échelle 1:3

Faza: A/B (wg S. Jasnosza — VI—VII w.).

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1951: 500, nr literatura: „Z otchłani wieków”, R. 20: 1951, z. 11/12, s. 206.

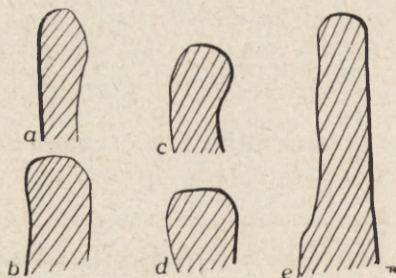
Nieślabin, pow. śremski, st. 6

Fragment ścianki prażnicy z krawędzią dość łagodnie zaokrągloną. Powierzchnia szorstka, koloru ceglato-brunatnego i brunatnoszarego. Cienkie ścianki formowane dosyć starannie. Gлина z niewielką domieszką piasku oraz trawy i słomy, w przełomie czarna. Gru-

bość ścianki przy brzegu 2 cm, następnie zwęża się do 1,2 cm (ryc. 12a). Inny ułamek prażnicy (?) nosi liczne odciski ziaren zboża.

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1951: 500 nr kat. 1951: 1217.

Ryc. 12. Fragmenty prażnic: a) Nieślabin, pow. śremski, st. 6; b—d) Osiek, pow. rawicki, st. 1; e) Ostrów Lednicki, pow. gnieźnieński. Skala 1:3
Fig. 12. Fragments de pétrins: a) Nieślabin, distr. de Śrem, stat. 6; b—d) Osiek, distr. de Rawicz, stat. 1; e) Ostrów Lednicki, distr. de Gniezno. Échelle 1:3

Niwka, pow. śremski

Ułamek prażnicy (fragment dna naczynia) lub polepy. Powierzchnia koloru pomarańczowego, przełom czarny. Gлина z dużą domieszką trawy lub słomy, dużo odcisków ziaren zboża.

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1923: 23.

Osiek, pow. rawicki, st. 1

Kilkanaście rozmaitej wielkości ułamków prażnic, w tym fragmenty krawędzi. Powierzchnia zawsze koloru ceglastoszarego, przełom czarny. Ścianki wybrzuszone na zewnątrz, grubości przeciętnie 3—4 cm, lepione są bardzo niestarannie; spotyka się liczne odciski palców. Krawędzie zaokrąglone, lekko zgniecione. Gлина z małą domieszką piasku; sporadycznie trafiają się kamyczki; duża domieszka składników organicznych: trawy lub słomy. Ryc. 12 b—d.

Faza:?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1927: 393. Literatura: prawdopodobnie: Rajewski, *Gród prasłowiański w Biskupinie*, s. 74.

Osiek, pow. rawicki, st. 6

Fragment prażnicy.

Faza: A/B (?) — D.

Literatura: Hensel, *Studia i materiały...*, t. 3. Zob. także Osiek, st. 1.

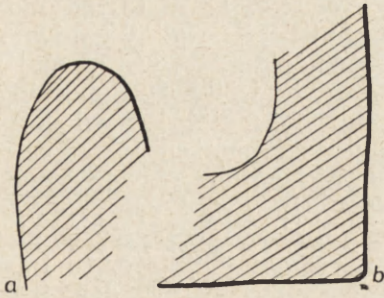
Ostrów Lednicki, pow. gnieźnieński

Znaleziono tam w wykopie 7 (w sąsiedztwie kościoła) fragmenty prawdopodobnie 2 prażnic:

1. Cienkościenna, wysoka prażnica. Lepiona niestarannie, na ściankach ślady ugniatania. Krawędź łagodnie zaokrąglona, wyodrębniona od wewnątrz przy pomocy rowka wygniecionej palcami. Powierzchnia wewnątrz gładzona, zewnątrz chropowata, koloru szarobrunatnego; na niej liczne odciski słomy lub trawy. Ścianki obmazywane przy dnie palcami (poziomo). Gлина z dość dużą domieszką słomy czy trawy, w przełomie ciemnoszara. Największa zachowana wys. 17 cm; największa ścianka dług. 39 cm; grub. ścianek przy krawędzi średnio 1,8 cm, następnie rozszerzają się one do ca 3 cm. Rogi prażnicy zaokrąglone. Zaobserwowana różnica wysokości ścianek (5 cm) wskazuje na bardzo niestaranną robotę. Fragment dna posiada odciski beleczek. Ryc. 12e.

2. Ułamki prażnicy grubościennej o łagodnie zaokrąglonej krawędzi, lepionej niezbyt starannie, widoczne odciski palców. Powierzchnia miejscami gładka, na ogół chropowata, z licznymi odciskami słomy lub trawy. Kolor powierzchni ceglastoszary lub ceglato-brunatny. Gлина z dość dużą domieszką trawy lub słomy, w przełomie czarnoszara. Niekiedy domieszka drobnych kamyczków.

Największa zachowana wys. 14 cm; grub. ścianek przeciętnie 5 cm. Zachowany fragment dna posiada odciski beleczek szer. średnio 3,5 cm. Ryc. 13.

Ryc. 13. Ostrów Lednicki, pow. gnieźnieński. Skala 1:3

Fig. 13. Ostrów Lednicki, distr. de Gniezno. Échelle 1:3

Faza: koniec D (wg K. Żurowskiego — XI w.).

Zbiory: Kierownictwo Prac Wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim.

Panigródz, pow. wągrowiecki, st. 1

Ułamki prażnic (?) o powierzchni gładkiej, koloru ciemnoszarego. Gлина posiada dużą domieszkę trawy lub słomy; spotyka się też odciski ziaren zboża.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1936: 244.

Pawłowice, pow. poznański

Znaleziono tam dużą, zaokrągloną dolną część rogu prażnicy. Ścianki grub. przeciętnie 1—1,5 cm, lepione bardzo niestarannie, są lekko pochylone w kilku miejscach ku środkowi naczynia. Dno grub. 2 — 3,5 cm posiada od spodu odciski beleczek. Powierzchnia szarobrunatna, przełom czarny. Gлина z dużą domieszką trawy lub słomy.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu (brak nr inw. lub kat.).
Literatura: Rajewski, *Gród prasłowiański w Biskupinie*, s. 74.

Poznań — Ostrów Tumski nr 11

W czasie prac wykopaliskowych w 1948 roku znaleziono w materiale ceramicznym m. in. także ułamki prażnic.

Ar III — IV, odcinek 17, 19, 20, w. IV₁, głęb. 1,78—2,75. Fragment prażnicy przepalanej w ogniu. Gлина z odciskami źdźbeł roślinnych (słoma?). Powierzchnia brunatna, gładzona. Przełom ciemnoszary.

Ar I, odcinek 1, w. III b 2, głęb. 3,70—3,80. Fragmenty prażnicy. Gлина słabo wypalona koloru szarego lub brunatnego w przełomie z domieszką drobnoziarnistego piasku, porowata. Powierzchnia niestarannie gładzona, koloru szarobrunatnego. W jednym wypadku gruboziarnista domieszka piasku.

Ar II, odcinek 3—4, w. III a, głęb. 1,30—2,10. Dwa fragmenty prażnicy (?). Gлина słabo wypalona z domieszką gruboziarnistego piasku, koloru szarawocęglatego.

Ar III—IV, odcinek 17—19, w. III b, głęb. 150—220. Pięć fragmentów polepy lub prażnicy. Gлина słabo wypalona z domieszką gruboziarnistego piasku, powierzchnia zniszczona, częściowo gładzona, z odciskami włókien roślinnych, kolor szary lub brunatny.

Faza: C — E (wg informacji E. Dąbrowskiego — do końca XII w.).

Zbiory: Kierownictwo Prac Wykopaliskowych w Poznaniu.

Literatura: teczki materiałowe Kierownictwa Prac Wykopaliskowych w Poznaniu; Hensel, *Gniezno w zarysie dziejów*, s. 151 n.; tenże, *Historia kultury materialnej dawnej Słowiańszczyzny*, Poznań 1951 (skrypty),

s. 274; tenże, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, Poznań 1952, s. 171.

Prochy, pow. kościański

Z grodziska II pochodzi fragment krawędzi prażnicy.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1935: 9.

Promnice, pow. poznański, st. 4

Ułamek ścianki prażnicy, grub. 1,8 cm. Powierzchnia koloru ceglatego. Gлина z domieszką trawy lub słomy, w przełomie czarna.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1929: 159.

Radzim, pow. obornicki

Znaleziono tam m. in. duży fragment lekko wybrzszonej na zewnątrz ścianki prażnicy, od dna po krawędź łagodnie zaokrąglonej. Ścianki o grub. przeciętnie 3 cm są lepione bardzo niestarannie. Powierzchnia koloru szarobrunatnego. Ścianka w miejscu połączenia z dnem posiada podłużny odcisk, prawdopodobnie gałęzi. Gлина z małą domieszką trawy lub słomy, w przełomie szarobrunatna. Przeciętna wysokość ścianki 13 cm.

Ryc. 14a.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1919: 17.

Raszewy, pow. jarociński, st. II

Z grodziska pochodzą ułamki prażnic.

Faza: B — E.

Literatura: Hensel, *Studia i materiały...*, t. 4 (w rękopisie).

Rudka, pow. szamotulski

Znaleziono tam fragment zaokrąglonego rogu prażnicy. Powierzchnia i przełom szarobrunatny. Gлина z dużą domieszką słomy lub trawy.

Faza: C — D (ewent. B/C).

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1915: 46.

Literatura: Hensel, *Studia i materiały...*, t. 4.

Samarzewo, pow. koniński, st. 1

Fragmenty krawędzi prażnicy. Powierzchnia ceglato-szara. Gлина z domieszką trawy lub słomy, w przełomie czarna.

Faza: ?

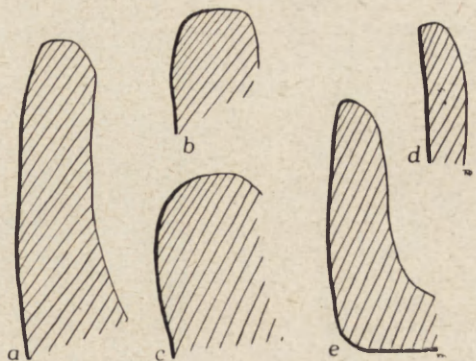
Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1935: 161.

Sosnowiec, pow. śremski

W jamie 17 znaleziono kilka fragmentów prażnic o krawędziach łagodnie zaokrąglonych. Ścianki grube, lepione niestarannie, posiadają odciski palców. Powierzchnia szarobrunatna. Gлина z domieszką piasku, trawy lub słomy, w przełomie czarnobrunatna. Ryc. 14b, c.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1927: 770—771.

Ryc. 14. Fragmenty prażnic: a) Radzim, pow. obornicki; b, c) Sosnowiec, pow. śremski; d) Wielka Wieś, pow. poznański; e) Zytowiecko, pow. gostyński. Skala 1:3

Fig. 14. Fragments de pétrins: a) Radzim, distr. d'Oborniki; b, c) Sosnowiec, distr. de Śrem; d) Wielka Wieś, distr. de Poznań; e) Zytowiecko, distr. de Gostyń. Échelle 1:3

Ślrzyżewo, pow. nowotomyski

W osadzie wczesnośredniowiecznej znaleziono ułamki prawdopodobnie prażnic.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1934: 356.

Wielka Wieś, pow. poznański

Znaleziono tam m. in. ułamek lekko wybrzuszonej na zewnątrz ścianki prażnicy cienkościennej. Ścianka lepiona starannie jest przeciętnie 1,5 cm gruba i zwęża się lekko ku łagodnie zaokrąglonej krawędzi. Powierzchnia brunatnoszara. Gлина z dużą domieszką trawy lub słomy, w przełomie czarna. Ryc. 14d.

Faza: ?

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr inw. 1914: 18.

Literatura: Hensel, *Studia i materiały...*, t. 4.

Zytowiecko, pow. gostyński

Fragment ścianki prażnicy z ułamkiem dna. Ścianki lepione starannie, krawędź ostro zaokrąglona. Powierzchnia szorstka, z licznymi odciskami słomy lub trawy, koloru szarobrunatnego. Gлина z dużą domieszką trawy lub słomy, w przełomie czarna. Wysokość 10 cm. przeciętna grub. ścianki 2,3 cm. Ryc. 14e.

Faza: B — C (wg informacji J. Zaka).

Zbiory: Muz. Archeol. w Poznaniu, nr kat. 1926: 260.

ANALIZA MATERIAŁU

Glinę używaną do lepienia tzw. naczyń nieckowatych charakteryzuje zwykle domieszka części organicznych, jak słomy, trawy, rzadziej plew i zboża (Biskupin, pow. żniński, st. 4, nr kat. 1948: 124), lub domieszka drobnego piasku, niekiedy nawet także drobnych kamyczków. Domieszkę części organicznych możemy spotkać w różnej ilości, od niewielkiej do bar-

nego dna dolepiono płaty gliny szerokości od kilku do kilkunastu cm, formując w ten sposób ścianki, których wysokość była zależna od szerokości płatów. Płaty te łączono z dnem, zmazując z nich nieco gliny zarówno po stronie zewnętrznej, jak i wewnętrznej naczynia. Po uformowaniu w ten sposób całego naczynia wygładzono mniej lub więcej starannie jego ścianki za pomocą jakiegoś narzędzia, bądź też zwykłego obmazywania palcami, którego poziome ślady spotykamy na fragmentach z Mierzyna, zarówno na powierzchni zewnętrznej, jak i wewnętrznej (ryc. 15 i 16).

Niektóre z fragmentów den tzw. naczyń nieckowatych noszą ślady odcisków beleczek (Ostrów Lednicki). Zwrócił na nie uwagę także m. in. Józef Kostrzewski⁶. Wydaje się, że jest to rezultat ustawiania ich na drewnianych podkładach przy lepieniu lub obsuszaniu przed wypaleniem.

Charakterystyczną cechą naczyń nieckowatych jest także, prócz domieszki składników organicznych lub drobnego piasku, ich bardzo słabe wypalenie, o czym świadczy czarny z reguły kolor gliny w przełomie ścianki lub dna. Właśnie na podstawie czarnego przełomu można rozpoznać, zazwyczaj z dużym prawdopodobieństwem, drobne ułamki tych naczyń, bowiem tylko wyjątkowo mają one przełom koloru brunatnego lub jeszcze rzadziej ceglatego, czego na przykład nie można powiedzieć

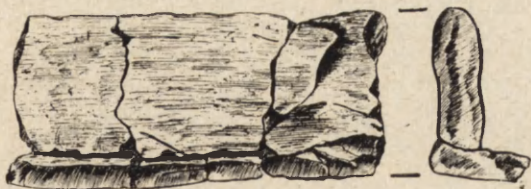
Ryc. 15. Mierzyn, pow. międzychodzki
Fig. 15. Mierzyn, distr. de Międzychód

dzo znacznej; przykładem ostatniej są fragmenty tych naczyń z Bonikowa, pow. kościański, gdzie obserwujemy bardzo dużą domieszkę części organicznych, nie spotykaną we fragmentach z innych stanowisk. Domieszka ta nadaje naczyniom po wypaleniu porowatość, która obok charakterystycznego słabego wypalania powoduje kruszenie się naczyń. Domieszka drobnego piasku ma na celu także schudzenie gliny; stosuje się ją często razem z domieszką słomy lub trawy. Na przykładzie charakterystycznego spękania ułamków naczynia nieckowatego z Mierzyna, pow. międzychodzki, można wnioskować o technice lepienia tych naczyń. Do przednio uformowa-

o ściankach naczyń, które uzyskują kolor brunatny lub ceglasty przez spełnianie swej funkcji, o czym powiem dalej. Można sądzić, że słabe wypalenie było obok domieszki roślinnej bądź mineralnej jednym z powodów niezachowywania się naczyń nieckowatych do naszych czasów w całości; stąd też pochodzą trudności w ich rekonstruowaniu. Z materiału archeologicznego wynika, że posiadały one kształt prostokąta (ryc. 17), o długości i szero-

⁶ J. Kostrzewski, *Sprawozdanie z badań prehistorycznych na Śląsku w roku 1937*, [w:] *Badania prehistoryczne w województwie śląskim w latach 1937—1938*, Prace Prehistoryczne, nr 5, Kraków 1939, s. 34.

kości kilkudziesięciu cm, dna o grubości kilku, zwykle 3 cm i ścianki sięgające wysokości od kilku do kilkunastu cm; przeciętna grubość ścian wynosi od 2 do 4 cm⁷ (ryc. 18 i 19).

Ryc. 16. Mierzyn, pow. międzychodzki. Skala 1:4
Fig. 16. Mierzyn, distr. de Międzychód. Echelle 1:3

Próby rekonstruowania naczyń nieckowatych czyniło już wielu badaczy. Dla przykładu można tu wymienić uczonych polskich: Zdzisława Adama Rajewskiego⁸, Konrada Jażdżewskiego⁹, Józefa Kostrzewskiego¹⁰, z Niemców zaś np. Wolfganga La Baume'a¹¹ lub Gertrudę

Ryc. 17. Rekonstrukcja prażnicy
Fig. 17. Reconstruction d'un pétrin

Ryc. 18. Prażnica z miejscowości Klučov, okr. Český Brod, Czechosłowacja. Wg J. Kudrnáča
Fig. 18. Pétrin du lieu Klučov, distr. de Český Brod, Tchécoslovaquie. D'après J. Kudrnáč

⁷ Całe tzw. naczynie nieckowate, zwane po czesku pekáč, udało się wylepić z ułamków znalezionych w jamie-spichlerzu na wczesnośredniowiecznym grodzisku w miejscowości Klučov, okres Český Brod, w Czechosłowacji. Por. J. Kudrnáč, *Výzkum na klučovském hradišti v roce 1952*, „Archeologické Rozhledy”, R. 6: 1954, z. 1, s. 57.

⁸ Z. A. Rajewski, *Gród staropolski na półwyspie jeziora biskupińskiego*, [w:] *Gród prasłowiański w Biskupinie*, Poznań 1938, s. 74, odbitka s. 8.

⁹ K. Jażdżewski, *Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich*, *Wiad. Archeol.*, t. 16: 1939—1948, tabl. XVIII, 14.

¹⁰ J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, wyd. 2, Poznań 1949, s. 149 i ryc. 78a.

¹¹ W. La Baume, *Ein frühmittelalterlicher Siedlungslund aus Zoppot bei Danzig, „Prussia”*, t. 29: 1931, ryc. 5 i 6.

Dorę¹². Wyniki tych prac pokrywają się w zasadzie z wynikami mojej pracy, dotyczy to jednak tylko prób analizy materiału pod względem formalnym; inne hipotezy, np. odnośnie do przeznaczenia tych naczyń, są w wielu wypadkach nie do przyjęcia.

Ryc. 19. Spód prażnicy z Klučova, okr. Český Brod, Czechosłowacja. Wg J. Kudrnáča
Fig. 19. Dessous du pétrin de Klučov, distr. de Český Brod, Tchécoslovaquie. D'après J. Kudrnáč

W badaniach nie udało mi się nigdzie uchwycić całkowitej długości ani szerokości naczyń nieckowatych; zauważyłem natomiast, że wysokość ścianek tego samego zabytku może wahać się w granicach kilku cm, co zaobserwowano np. na fragmentach z Ostrowa Lednickiego, gdzie różnica wysokości ścianek dochodziła do 5 cm. Fakt ten wymownie świadczy o niestaranności lepienia prażnic; innych dowodów pod tym względem dostarczają także różnice w grubości ścianek i ich ukształtowaniu (np. proste i wybrzuszone na zewnątrz), różnice kształtów krawędzi tego samego naczynia (ostro lub łagodnie zaokrąglone, zgniecione), odmienne rogi (proste lub zaokrąglone), wreszcie powierzchnia ścianek, posiadająca dość często ślady w postaci ugniatania i obmazywania. Zdarzają się jednak fragmenty naczyń nieckowatych, wykazujące cechy dość starannego lepienia, ścianki ich bowiem są wtedy w przybliżeniu regularnie zbudowane, niekiedy noszą nawet ślady gładzenia powierzchni (Biskupin, st. 4, z 1935 r.).

Jak z powyższego wynika, nie można przeprowadzać wśród naczyń nieckowatych żadnego podziału typologicznego, który by wyjaśniał odmienności w ukształtowaniu różnicą funkcji lub chronologii. Wyodrębniając jednak na podstawie cech charakterystycznych pewne warianty, miałem na celu w niniejszym przyczynku ujednoczenie terminologii, która ułatwiła mi opis materiału.

Tzw. naczynia nieckowate są zawsze pozbawione ornamentu; przynajmniej dotąd go nie znamy. Możliwe, że funkcję jego spełniały dwie płytkie bruzdy poniżej krawędzi na frag-

¹² G. Dorck, *Urgeschichte des Weizackerkreises Pyritz*, Szczecin 1939, tabl. 54.

mencie takiego naczynia z Lubonia, jeżeli nie są to oczywiście tylko ślady zwykłego obmazywania (ryc. 10); może była ornamentem również listwa zaobserwowana pod krawędzią na okazie z Biskupina, st. 4 (ryc. 4). Są to jednak zbyt małe, odosobnione znaleziska, nie mogące dać wyobrażenia o reszcie naczyń, mogą być tylko rezultatem niestarannego lepienia, z którym spotykamy się tak często wśród ułamków tych naczyń.

Z terenów nie omawianych szczegółowo w niniejszej pracy posiadamy informacje o występowaniu ornamentu poziomej linii i litery X utworzonej odciskami palca¹³. Jest to jeden z dowodów, że nie należy sprawy ornamentu na interesujących nas naczyniach z terenu Wielkopolski przesądzać całkowicie.

Jak już wspomniałem, wielu badaczy tak polskich, jak i niemieckich usiłowało rekonstruować wygląd i funkcję tzw. naczyń nieckowatych. Pierwszym, który próbował wyjaśnić funkcję tego dziwnego dlań przedmiotu był cytowany przeze mnie we wstępie J. Przyborowski. Ze względu na brak w skorupach znalezionych w czarnej, tłustej, przesyconej popiołem i węglami ziemi, ziarenek granitu, przypuszczał Przyborowski, że były one pozostałością ogniska¹⁴. Pogląd ten przejął następnie w okresie międzywojennym Ernst Petersen¹⁵, a przychylił się do niego już po II wojnie światowej Roman Jakimowicz¹⁶. Równocześnie jednak z tym poglądem istniał szereg innych. Najbardziej fantastyczną hipotezę wysunęli uczeni niemieccy — Martin Jahn oraz W. La Baume. Nie wzięwszy pod uwagę wielkiej niekiedy porowatości naczynia, sprawiającej, że nie nadaje się ono do przechowywania lub gotowania substancji płynnych, na co zwrócił później uwagę K. Jażdżewski¹⁷, M. Jahn przypuszczał, że mogło ono służyć do płukania¹⁸, a W. La Baume sądził, że warzono w nim sól¹⁹, co zdecydowanie odrzuca J. Kostrzewski²⁰.

Z hipotez zbliżonych do poglądów dzisiejszych należy wymienić interpretację tego naczynia przez badacza niemieckiego Hugo Jentscha, pochodzącą z 1886 r. Autor ten, chyba jednak intuicyjnie, przypuszcza, że naczynie to służyło jako forma do pieczenia, następnie

do przechowywania zboża i innych artykułów żywnościowych (m. in. suszonych owoców), dodając jednak, że mogło spełniać także funkcję koryta dla zwierząt²¹. Bardziej realne poglądy nastąpiły z chwilą udostępnienia przez Kazimierza Moszyńskiego analogii etnograficznych z terenu Słowiańszczyzny południowej²². Nawiązując do nich, archeologowie polscy, a nawet niemieccy, wysuwają hipotezy, że naczynia te służyły do pieczenia chleba²³, do suszenia ziarna²⁴, do czyszczenia go z plew²⁵ oraz do prażenia zboża²⁶, która to funkcja wiąże się ściśle z dwiema poprzednimi²⁷.

Podobna interpretacja funkcji tych naczyń odpowiada warunkom ich znajdowania. Ułamki prażnic spotyka się bowiem tylko w osadach wczesnośredniowiecznych, zarówno grodziskach, jak „osadach otwartych”. Co więcej, spotykane są często w obrębie domostw lub ziemianek²⁸ na paleniskach, w ich pobliżu, w ziemi czarnej, tłustej, przesyconej węgielkami lub popiołem²⁹. Doniosłe znaczenie ma odkrycie w Płatkow w pow. lubuskim (Lebus) wraz z resztkami prażnic dużej ilości zboża,

²¹ Jentsch, *op. cit.*, s. 39.

²² K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, cz. 1, Kraków 1929, ryc. 223 oraz s. 252 n. Por. również M. C. Филипович, *Женска керамика код балканских народа*, Београд 1951, s. 72 n.

²³ Notatka w „Z otchłani wieków”, R. 8: 1933, z. 6, s. 98 n; H. Kurtz, *Slawische Bodenfunde in Schlesien*, Wrocław 1936, s. 39; Rajewski, *op. cit.*, s. 74; Jakimowicz, *op. cit.*, s. 362; W. Unverzagt, *Frühgeschichte*, [w:] *Carl Schuchhardt zum achtzigsten Geburtstag dargebracht*, Berlin 1940, s. 80.

²⁴ Rajewski, *l. c.*; Jakimowicz, *op. cit.*, s. 362. M. in. mogło to być suszenie ziarna zboża przed zmiełeniem, który to zabieg stosowano jeszcze w ostatnich czasach na wsi. Informacje doc. dr. Tadeusza Reymana oraz kol. Jana Machnika.

²⁵ J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 150 oraz s. 263 n.; W. Szafranski, *Para odosobnionych, wczesnodziejowych krępalcy od upręży z Biskupina*, „Sprawozdania P. M. A.”, t. 2: 1949, s. 125.

²⁶ J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 150 oraz s. 264; tenże, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, s. 231; Jażdżewski, *op. cit.*, s. 112; Z. A. Rajewski, *O wynikach prac wykopaliskowych w Biskupinie w r. 1948*, „Z otchłani wieków”, R. 18: 1949, z. 1/2, s. 13; Szafranski, *op. cit.*, s. 125; W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, Poznań 1952, s. 171; Unverzagt, *op. cit.*, s. 80; J. Kostrzewski, *Przyczynek do dawności niektórych wytworów polskiej kultury ludowej*, „Lud”, t. 36: 1946, s. 5 (odbitka).

²⁷ Moszyński, *op. cit.*, s. 252 n.

²⁸ J. Kostrzewski, *Sprawozdanie z badań prehistorycznych na Śląsku...*, s. 30; Rajewski, *op. cit.*, s. 13.

²⁹ Przyborowski, *op. cit.*, s. 48; J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 30, 35 n.; tenże, *Kultura prapolska*, s. 149 i 263, przyp. 346; Rajewski, *Gród prastowiański w Biskupinie*, s. 74; Szafranski, *l. c.*; tenże, *Wyniki prac wykopaliskowych na stanowisku nr 6 w Biskupinie, pow. Żnin. Tymczasowe sprawozdanie z badań w 1949 r.*, „Sprawozdania P. M. A.”, t. 3: 1950, s. 129 przyp. 10 i s. 135; Z. Kołosońska, *Wczesnodziejowe wędzarnie ryb w Biskupinie, pow. Żnin*, tamże, s. 146; Unverzagt, *op. cit.*, s. 80.

¹³ H. Jentsch, *Der Rundwall bei Stargardt im Gubener Kreise*, Mitteilungen der Niederlausitzer Gesellschaft für Anthropologie und Urgeschichte, 2 Heft, Lübben 1886, s. 39.

¹⁴ Przyborowski, *op. cit.*, s. 48.

¹⁵ E. Petersen, *Der Burgwall von Kleinitz Kr. Grünberg*, „Altschlesien”, t. 7: 1937, z. 1, s. 61.

¹⁶ R. Jakimowicz, *Okres wczesnohistoryczny*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1939—1948, s. 362.

¹⁷ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 112.

¹⁸ M. Jahn, *Eine frühgeschichtliche Mahlsteinindustrie am Siling (Zobten)*, „Altschlesien”, t. 2: 1929, s. 283.

¹⁹ La Baume, *op. cit.*, s. 159.

²⁰ J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, s. 149 n.

na co uwagę zwrócił już W. Hensel³⁰. Znalaziono tam kilka tysięcy litrów (wiele Wispel) zwęglonego zboża (pszenicy lub żyta, jęczmienia, prosa) oraz resztki prażnicy lub prażnic (eine zolldicke Lehmtenne), ze śladami silnej działalności ognia³¹.

Tak przedstawiającą się interpretację funkcji prażnic potwierdzają analogie etnograficzne z zachodniej Serbochorwacji, gdzie podobne, gliniane lub metalowe naczynia ustawiane na czterech kamieniach nad ogniskiem (ryc. 20) używane były do niedawna do oczyszczania

Ryc. 20. Prżulja, tj. miechowate naczynie z gliny lub żelaza do prażenia ziarna u współczesnych Słowian południowych (Górna Lika, Jugosławia). Wg K. Moszyńskiego, *Kultura ludowa Słowian*, cz. I, Kraków 1929, ryc. 223

Fig. 20. Prżulia (pétrin), c'est à dire vaisseau en argile ou en fer, en forme de jatte servant chez les Slaves méridionaux contemporains à griller le blé (Górna Lika, Yougoslavie). D'après K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, partie I, Kraków 1929, fig. 223

nia ziarna z plew i ości, które ulegają prawie całkowitemu spaleniu, oraz do sporządzania pokarmu zwanego prażmem³².

O ile interpretacja funkcji prażnic była powodem licznych wypowiedzi, wysuwających nie mniej liczne hipotezy, o tyle sprecyzowanie chronologii tych naczyń nie podlegało większym dyskusjom. Ogólnie przyjęto okres od VII do X w., łącząc występowanie prażnic ze starszą, ręcznie lepioną ceramiką słowiańską³³. Jedynie Heinrich Kurtz przyjmuje występowanie ich w ciągu całej epoki słowiańskiej³⁴, czemu sprzeciwiał się początkowo W. Hensel³⁵. Dolną granicę występowania

prażnic daje nam znalezienie ich fragmentów w Syryni w pow. rybnickim, w zespole datowanym przez J. Kostrzewskiego na podstawie skuwki azurowej na VII w.³⁶, oraz na st. I w Mierzynie, w zespole datowanym przez Stanisława Jasnosza na podstawie ceramiki na VI—VII w.³⁷ Przyjmowanie za górną granicę występowania prażnic wieku X lub początków XI spowodowane było nienatrafieniem na nie w okresie międzywojennym, a nawet i powojennym, w zespołach datowanych na lata późniejsze³⁸. Dopiero najnowsze badania po II wojnie światowej pozwalają nam przesunąć tę granicę w każdym razie do początków, jeżeli nie połowy, XIII w. O fakcie, że prażnice nie zanikają w początkach XI w., lecz trwają i później, świadczyć może szereg znalezisk z terenu całej Polski, np. z Giecza, gdzie datowane są na XI, XII, a może i początek XIII w.³⁹, z Kruszwicy (st. 4), gdzie datowane są na XII i początek XIII w.⁴⁰, z Poznania (Ostrów Tumski nr 11), z warstwy datowanej do końca XII w.⁴¹, z Gdańska, z warstwy datowanej na XIII w.⁴² oraz z Gozdowa, pow. sierpecki, z osady datowanej na połowę XIII w.⁴³

Dosyć niejasna w świetle dotychczasowych badań jest możliwość interpretacji funkcji społecznej prażnic. Powszechny niemal brak zainteresowania się nimi sprawił, że niewiele możemy powiedzieć w tej sprawie. Fragmenty prażnic występują dosyć licznie zarówno na grodziskach, jak i w „osadach nieobronnych”, brak jest jednak bliższych spostrzeżeń, które mogłyby rzucić nieco światła na to zagadnienie, dlatego też nie możemy wiązać tych naczyń z całą pewnością z jakąkolwiek grupą społeczną. Jeżeli jednak przykielmy do rozmaitymi badaczami (por. niżej), że prażenie zboża, stanowiące według naszych rozważań funkcję naczyń nieckowatych, jest dosyć prymitywnym sposobem przygotowywania pożywienia, wolno będzie nam sądzić, że wiąże się ono w większym na pewno stopniu z pokarmem ludności ubogiej niż ludności zamożnej. Nie można jednak tej hipotezy zbyt uogólniać, musimy się bowiem liczyć z możliwością pra-

³⁰ Hensel, *op. cit.*, s. 171.

³¹ A. Götze, *Die vor- und frühgeschichtlichen Denkmäler des Kreises Lebus*, Berlin 1920, s. 51 n.

³² Moszyński, *op. cit.*, s. 251 (ryc. 223) oraz 252 n.

³³ W. Hensel, *Ceramika z grodów piastowskich w Gnieźnie*, [w:] *Gniezno w zarysach dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, Poznań 1939, s. 152; Jażdżewski, *op. cit.*, s. 132; Jakimowicz, *op. cit.*, s. 362; J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 149; tenże, *Pradzieje Polski*, s. 231; tenże, *Przyczynki do dawności niektórych wytworów...*, s. 5. Według ustnej informacji dr. Stanisława Buratyńskiego ułamek typowej prażnicy znaleziono w palenisku kult. łuzyckiej w Nowej Hucie-Wyciążach pod Krakowem. Inne typowe fragmenty tego naczynia miało też uzyskać w Zofipolu, pow. miechowski, gdzie datowane są na przełom okresu rzymskiego i okresu „wędrowek ludów”. Informację tę muszą jednak pozostawić bez komentarzy aż do chwili potwierdzenia jej w publikacji materiałów z Wyciąży i Zofipola.

³⁴ Kurtz, *op. cit.*, s. 39.

³⁵ Hensel, *op. cit.*, s. 151 n.

³⁶ J. Kostrzewski, *Sprawozdanie z badań prehistorycznych na Śląsku...*, s. 39.

³⁷ Notatka w „Z otchłani wieków”, R. 20: 1951, z. 11/12, s. 206.

³⁸ Por. np. Hensel, *op. cit.*, s. 151 n.

³⁹ Wg informacji dr. Bogdana Kostrzewskiego.

⁴⁰ Wg informacji mgr. Aleksandry Cofcianki.

⁴¹ Wg informacji mgr. Edwarda Dąbrowskiego. Por. również Hensel, *Historia kultury materialnej*, s. 174; tenże, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, s. 171.

⁴² Z warstw I—IV, datowanych od 1200 do 1308 r. Informacja prof. dr. K. Jażdżewskiego i dr. J. Kamińskiej.

⁴³ K. Musianowicz, *Cmentarzysko i osada wczesnohistoryczna w Gozdowie, pow. Sierpc*, Wiad. archeol., t. 7: 1950/1951, s. 302.

zenia np. grochu i pszenicy jako przysmaku, co obserwujemy jeszcze w dobie dzisiejszej — wtedy w większym stopniu będziemy może mogli przyjmować występowanie prażnic także w inwentarzu kuchennym ludności zamożnej. Jest to jednak również tylko robocza hipoteza, którą, jak i poprzednią, potwierdzić mogą jedynie wnikliwsze obserwacje w czasie prac wykopaliskowych.

WNIOSKI

Z powyższej analizy materiału pod względem formy, funkcji i chronologii wynika, że prażnice są dość częstymi zabytkami, spotykanymi m. in. na terenie całej Polski i wschodnich Niemiec, w osadach datowanych od końca fazy (wg Hensla) A do fazy E włącznie, a więc w ciągu niemal całego okresu wczesnośredniowiecznego. Prócz cytowanych wyżej miejscowości, by lepiej udowodnić występowanie prażnic na ziemiach całej Polski, można przytoczyć znalezienie ich fragmentów: w Brześciu Kujawskim, pow. włocławski (stan. 4)⁴⁴, w Wietrznie, pow. krosnieński, w grodzisku wczesnośredniowiecznym⁴⁵, w Wyciążach, pow. krakowski⁴⁶, w Gródku n. Bugiem, pow. hrubieszowski (stan. 3)⁴⁷, w Żydzie, pow. toruński⁴⁸, w Bzowie, pow. świecki⁴⁹, oraz w Sądce, pow. zamojski⁵⁰.

Ułamki prażnic spotykamy także i na dalej na wschód położonych obszarach słowiańskich; typowe ich fragmenty z charakterystyczną domieszką i innymi cechami szczegółowymi znaleziono np. na grodzisku ruskim z VIII — X w. w Borszewie, na południe od Woroneża, nad środkowym Donem; uczeni radzieccy (PP. Jefimienko i P. N. Tretiakow) przypuszczają, że służyły one do wypieku chleba⁵¹.

Przy dzisiejszym stanie badań, scharakteryzowanym powyżej, zdaje się nie ulegać wątpliwości także funkcja prażnic. Z tego powodu przyjmuję termin „prażnica”, wprowadzony po raz pierwszy do literatury archeologicznej przez Z. Rajewskiego, w odróżnieniu od dawnych, jak „burta ogniska”, „niecka”, „naczynie nieckowate”, „naczynie waniankowate”, „wanienka gliniana” lub „dzieża”, gdyż uważam prażenie zboża, oczyszczanie go z plew

i ości, za funkcję tego naczynia, co popierają zarówno warunki ich znajdowania, jak i przytoczone wyżej analogie etnograficzne. Przypuszczenia te popiera jeszcze jeden fakt, mianowicie posiadanie przez prażnice grubych ścianek, które sprawiały, że naczynia te nie mogły rozpalać się zbyt szybko oraz długo utrzymywały ciepło, co stwarzało dogodne warunki do prażenia lub suszenia ziarna. Nie znaczy to, bym usiłował ograniczać funkcję prażnicy tylko do prażenia, sądzę jednak, że prażenie zboża było jej głównym przeznaczeniem. Niemniej, jak wskazuje na to W. Szafranski⁵², mogły być one używane do innych celów, nie związanych z prażeniem zboża. Ze względu jednak na dość dużą zwykle przesączalność spowodowaną słabym wypaleniem i domieszką części organicznych, które po wypaleniu powodowały porowatość ścianek, przypuszczam, że były one używane do innych celów raczej sporadycznie, i to w bardzo wąskim zakresie.

Prażenie ziarn zboża, istniejące w niektórych częściach Polski i innych krajów niemal do dni dzisiejszych, spełniało niewątpliwie dużą rolę w okresie wczesnośredniowiecznym. Sądzić możemy o tym po ilości odkrytych stanowisk z występującymi na nich fragmentami prażnic lub żelaznymi miskami, które według opinii różnych badaczy mogły służyć m. in. także do prażenia zboża⁵³, oraz po wypowiedzi Adama Fischera, że „pieczenie z mąki jest wyższą formą rozwojową przygotowywania pożywienia; ziarno może służyć jako pokarm nie tylko pod postacią mąki, ale też bez poprzedniego zgniecenia. W Czechach na początku zniw pieką dojrzewające ziarna zbóż na patelni, pożywienie to zwie się «prażmo»”⁵⁴.

Adam Maurizio stwierdza: „Już zbieracze prażyli ziarno na długo przed nabyciem umiejętności przygotowywania chleba”⁵⁵, oraz „po wszystkie czasy uznawano pożytek prażenia; prażenie podnosi znacznie smak ziarna, czyni je strawniejszym, zamieniając skrobię na dekstrynę i cukier oraz przemieniając częściowo białko. Posługiwano się nim, by ziarno gruntownie wysuszyć, ale także, by stęchłe ziarno pozbawić nieprzyjemnego zapachu”⁵⁶.

Z prażeniem grochu i fasoli na potrawy codzienne oraz grochu i pszenicy jako przysma-

⁴⁴ Jażdżewski, *op. cit.*, s. 113.

⁴⁵ Badania w 1952 r. Informacja kolegów: Jana Machnika i Jerzego Potockiego z Krakowa.

⁴⁶ Informacja kol. Jana Machnika z Krakowa.

⁴⁷ Z badań w 1952 r.

⁴⁸ J. Kostrzewski, *Grodzisko w Jedwabnie w pow. toruńskim*, „Slavia Occidentalis”, t. 10: 1931, s. 252.

⁴⁹ Muzeum Archeologiczne P. A. N. w Krakowie, *Zbiory Czartoryskich*, nr 275 (na zabytku).

⁵⁰ Wg informacji dr Zofii Wartołowskiej z grodziska pochodzą 2 prażnice, które leżały na paleniskach poza domami.

⁵¹ П. П. Ефименко, П. Н. Третьяков, *Древнерусские поселения на Дону*, „Материалы и исследования по археологии СССР”, nr 8, 1948, s. 37, Tabl. V.

⁵² Szafranski, *op. cit.*, s. 135.

⁵³ R. Burkowa, *Żelazne miski śląskie*, „Z otchłani wieków”, R. 18: 1949, s. 150—152. Podawanie tutaj jednak występowania na żelaznych miskach odcisków ziarn (!) jako jednego z dowodów używania tych zabytków m. in. do prażenia zboża — uważam za całkowicie nieprzekonywujące.

⁵⁴ A. Fischer, *Lud polski*, Lwów — Warszawa — Kraków 1926, s. 79.

⁵⁵ A. Maurizio, *Pożywienie roślinne i rolnictwo w rozwoju dziejowym*, Warszawa 1926, s. 202.

⁵⁶ Tamże, s. 203.

ku dziecięcego spotykamy się na Kurpiach⁵⁷. Wiadomość o prażeniu żyta przekazuje nam pochodzący z końca XIV lub z początków XV w. *Cyzjojanus Płocki*⁵⁸. Prócz tego istnieje jeszcze wprawdzie szereg wzmianek o prażeniu, rozsianych w różnych źródłach pisanych tak średniowiecznych, jak i nowożytnych, z których wartości doskonale zdają sobie sprawę, jednakże wykorzystanie ich nie mieści się w ramach niniejszego skromnego przy czynku⁵⁹.

Pragnąłbym jedynie zwrócić tutaj uwagę na fakt występowania prażna w czasach jeszcze bardzo późnych, dla których z obszaru etnograficznego Polski nie znamy odpowiedników prażnic wczesnośredniowiecznych. Pozwala to dojść do wniosku, że fakt ten pozostaje w jakimś związku ze zmianą naczyń, a być może ze sposobem lub celem prażenia. Możliwe, iż funkcję tę przejęły następnie rondle na 3—4 nóżkach, zwane popularnie „patelniami” lub „rynkami”, pojawiające się w Niemczech w XII/XIII w.⁶⁰, u nas natomiast nie wcześniej niż w XIV w.⁶¹ O ile założenie moje okaże się w przyszłości słuszne, wówczas przesunięcie górnej granicy czasowej prażnic do końca XIII w. będzie już tylko uzależnione od dokładnego zbadania większej ilości stanowisk o chronologii podobnej, z jaką mamy do czynienia w Gdańsku i Gozdowie.

Możemy jednak spotkać się z występowaniem prażnic w czasach późniejszych na naszych ziemiach, jeśli przyjmemy, że prażenie zboża w dużym stopniu wiąże się z ludnością ubogą. W grę wchodziłoby tu jeszcze położenie z dala od większych ośrodków kultural-

nych, mogące spowodować dłuższe przeżywanie się form prażnic. Hipotezę tę potwierdzić mogłoby może zbadanie kilku średniowiecznych osiedli wiejskich, położonych w warunkach umożliwiających konserwatywność form. Obecnie jednak oprócz przypuszczeń nic na ten temat powiedzieć nie możemy, gdyż brak jest odpowiednich badań archeologicznych⁶².

Poznań, luty — marzec 1953 r.

UZUPEŁNIENIE

Powyższe opracowanie oddane Redakcji „Przeglądu Archeologicznego” latem 1953 r. dopiero po upływie prawie sześciu lat doczekało się możliwości drukowania. Tym też należy tłumaczyć fakt, że publikacja niniejsza opiera się głównie na materiałach pochodzących z badań archeologicznych przeprowadzonych do 1952 r. włącznie. W trakcie oczekiwania na możliwość opublikowania powyższego opracowania uzupełniano jedynie niektóre jego fragmenty, zwłaszcza przypisy, danymi uzyskanymi z rozmaitych placówek archeologicznych, a dotyczących zwłaszcza możliwości rozszerzenia datowania prażnic i tzw. „rynek” na terenie Polski (por. przyp. 33 i 61). Zamieszczono też w tym czasie dane odnoszące się do całej prażnicy, odkrytej w miejscowości Klučov w Czechosłowacji (por. przyp. 7). Obecnie, nie chcąc po raz trzeci przedrębagowywać całego opracowania, należy uzupełnić je faktami, uzyskanymi ostatnio. Do historii zainteresowania się prażnicami dołączyć trzeba więc trudno dostępną pracę H. A. Knorra⁶³, w której autor podaje mapkę występowania prażnic na terenach północno-zachodnich ziem słowiańskich⁶⁴. Stwierdzając, że wszystkie zachodniosłowiańskie stanowiska w Niemczech znają prażnice, autor dodaje, iż łączą się one raczej z wczesną ceramiką słowiańską⁶⁵. Z obszaru omawianego przez Knorra znane są także 3 całe prażnice. Pochodzą one z następujących miejscowości: Neekken, pow. Zerbst — prażnica owalna o wymiarach 55,5×39 cm, wysoka 8—9 cm, posiadająca ścianki o grubości 1,5—2 cm; Tabbenberg bei Freienwalde, pow. Oberbarnim — prażnica z zaokrąglonymi rogami o wymiarach 78×76 cm, wysoka 10 cm; Görke (Usedom — Wolin) — prażnica z zaokrąglonymi rogami o wymiarach 47×29,5 cm, wysoka 17 cm⁶⁶.

Jednym z najciekawszych, jeśli chodzi o zagadnienia związane z prażnicami, ostatnich odkryć archeologicznych jest bezsprzecznie znalezienie prażnicy na terenie osady, datowanej na okres rzymski (między 150 a 250 r. n.e.)⁶⁷. Wprawdzie już na podstawie ustnej informacji dra Stanisława Buratyńskiego⁶⁸ można było, przed opublikowaniem materiałów pochodzących z terenu Zofipola, pow. miechowski, wyciągnąć w tej mierze pewne wnioski. Dopiero jednak obecnie, po

⁵⁷ A. Chętnik, *Pożywienie Kurpiów*, Kraków 1936, s. 82 oraz s. 90.

⁵⁸ *Średniowieczna poezja polska świecka*, w oprac. S. Vrtel-Wierczyńskiego, Biblioteka Narodowa S. I, nr 60, wyd. 2, Wrocław b. r., s. 88. Możliwe, że odnosi się to do różnych gatunków zboża, gdyż jak wiadomo z polskich źródeł pisanych pochodzących z XIV, a nawet XV w., żyto w pojęciu gatunku posiadało jeszcze pierwotną nazwę *rež*. Por. np. W. A. Maciejowski, *Historia prawodawstw słowiańskich*, t. 6, wyd. 2, Warszawa 1858, s. 9, zapis z ksiąg sieradzkich r. 1398—1402.

⁵⁹ Np. Syrenius [Szymon Syreński], *Zielnik*, 1613; *Statuty Litewskie*, i in.

⁶⁰ K. Strauss, *Studien zur mittelalterlichen Keramik*, Leipzig 1923, s. 22, ryc. np. 21, 5. E. Schirmer, *Die deutsche Irdenware des 11—15. Jahrhunderts im engeren Mitteleuropa*, Irmin, t. I, Jena 1939, np. tabl. A, tabl. III.

⁶¹ G. Leńczyk, *Prasłowiański gród nad Dunajcem w Zawadzie Lanckorońskiej*, Kraków 1950, s. 61. Autor datuje pojawienie się ich w Krakowie na XIV w. Por. też Ehrlich, *Keramische und andere ordenszeitliche Funde in der Stadt Elbing und in der Elbinger Umgegend*, Mitteilungen des Coppernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, z. 25, nr 1/3, Toruń 1917, tabl. I 7, VI 5. Według ustnej informacji mgra Edwarda Dąbrowskiego w Międzyrzeczu, na stan. 1 (Zamek) znaleziono na arze 168, w ćw. B i w warstwie V ułamki „rynek” datowane na 2 połowę XIII w.

⁶² Kilka problemów dotyczących polskich prażnic wczesnośredniowiecznych zasygnalizowałem w artykuli-ku pt. *Z problematyki polskich prażnic wczesnośredniowiecznych*, „Z otchłani wieków”, R. 22: 1953, z. 2, s. 50—53, a także w artykuli-ku pt. *Wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie do prażenia zboża*, „Dawna Kultura”, R. 2: 1955, z. 1, s. 30—32.

⁶³ H. A. Knorr, *Die Dornburg an der Elbe. Ausgrabung einer mittelalterlichen Burg*, „Sachsen und Anhalt”, t. 15, Magdeburg 1939.

⁶⁴ Tamże, s. 44, tabl. 12.

⁶⁵ Tamże, s. 30 n.

⁶⁶ Tamże, s. 30.

⁶⁷ M. Gozdowski, *Osada z okresu rzymskiego w Wólce Łosieckiej, pow. Łowicz, w świetle badań w 1952 r.*, „Materiały Starożytne”, t. 1: 1956, s. 108, tabl. LXI 9 (datowanie osady na s. 131).

⁶⁸ Por. przyp. 33.

potwierdzeniu tego wypadku na innym, opublikowanym stanowisku archeologicznym, można prężnice brać pod uwagę w twierdzeniach o ciągłości osadniczej na ziemiach polskich od okresu rzymskiego do wczesnośredniowiecznego. Prężnice są jeszcze jednym dowodem, potwierdzającym to twierdzenie⁶⁹.

⁶⁹ Pomijam tu wcześniejsze tego rodzaju twierdzenia, por. ostatnio. Z. Hołowińska, *Wczesnośredniowiecz-*

W uzupełnieniu powyższego opracowania można też dodać, że fragment prężnicy uzyskano również ostatnio na terenie Ukrainy⁷⁰.

ne grodzisko w Bonikowie w powiecie kościańskim. Wyniki badań z lat 1951—1953, Poznań 1956, s. 78.

⁷⁰ И. Д. Старчук, Розкопки на городищі Плісесько в 1948 р., „Археологічні пам'ятки УРСР”, том V. Київ 1955, s. 34, рис. 6.

Les récipients à griller le blé de la Grande-Pologne du haut moyen âge

Résumé

Les fouilles polonaises ont livré à maintes reprises des fragments de récipients primitifs en argile constituant des trouvailles fort caractéristiques. Ils ont été rencontrés un peu partout dans les villages et établissements divers du haut moyen âge habités vers ce temps-là par certains peuples slaves.

Ces vaisseaux, qu'on est convenu d'appeler „pétrins”, ne parviennent jusqu'à nous qu'à l'état fragmenté, probablement parce que la pâte employée à leur production était fortement mélangée de débris végétaux, ce qui rendait poreuses les parois insuffisamment cuites et les faisait facilement s'émietter. Non seulement étaient-ils entremêlés de débris végétaux, mais encore avait-on pu constater, parfois, du sable et même de petits cailloux mélangés à la pâte argileuse. Ces récipients sont d'ailleurs exécutés avec une négligence visible.

Si on examine les pétrins tels qu'ils se manifestent à nous durant la longue période de leur usage très répandu (depuis le VIIe jusqu'au début ou même la moitié du XIIIe siècle), on remarquera que malgré la variété des formes il n'est pas possible de procéder à une classification typologique correcte, pour laquelle leur fonction et leur chronologie serviraient de base déterminante.

À l'état actuel de nos recherches aucun doute ne s'élève en ce qui concerne la fonction de ces récipients. Leurs pièces fragmentées recueillies exclusivement dans des habitations, souvent à l'intérieur de maisons, autour de foyers, enfoncées dans une glèbe noire, gras-

se, fortement mélangée de cendres et de charbons de bois, semblent indiquer de toute évidence que nous avons à faire avec une vaisselle de ménage typique. Des analogies ethnographiques viennent confirmer en plus que les Slaves méridionaux se servaient encore tout récemment de récipients similaires pour enlever les bales et les glumelles d'épis ou pour griller le blé; il en résulterait que telle avait dû être de même pendant le haut moyen âge la destination des pétrins en question. Il se peut évidemment qu'ils aient servi à d'autres propos encore et non seulement à griller le blé, mais cette hypothèse est peu probable d'autant plus qu'il faut rappeler leur transsudation très facile due à la porosité des parois qui excluait un emploi plus universel de ce genre d'ustensils. Remarquons que le grillage du blé est encore pratiqué en temps postérieurs sans que nous puissions trouver une analogie quelconque entre les ustensiles employées alors et ceux connues pour la période du haut moyen âge. Nous pourrions peut-être expliquer ce fait par le remplacement d'un vase par un autre ou par quelque changement survenu dans le mode de griller le blé. Il faut supposer de même, et avec raison, que vers ce temps-là les „pétrins” primitifs s'étant montrés peu pratiques cédèrent la place à des récipients plus modernes du genre casserole sur trois ou quatre pieds, que le langage commun finit par appeler poêle à frire. Ces dernières apparaissent en Allemagne dès le XII/XIIIe siècle et semblent avoir pénétré en Pologne au XIVe siècle.